
І ВСЕУКРАЇНСЬКА
НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ

ІСТОРИЧНІ,
КУЛЬТУРНІ,
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
АСПЕКТИ
РЕГІОНАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ

Міністерство освіти і науки України
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова
Інститут української археології та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
Інститут української історії НАН України

*ІСТОРИЧНІ, КУЛЬТУРНІ
ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
АСПЕКТИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ*

Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції

19-20 листопада 2015 року

КРЕМЕНЧУК
ПП Щербатих О. В.
2016

УДК 332.1»71»:304.2 (091)

ББК 65.04+63.3-7

I 90

Рекомендовано до друку Вченою радою
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського (протокол
№ 2 від 01 жовтня 2015 р.)

Редколегія збірника:

Бутко Л. В., к.філол.н., доцент кафедри українознавства;

Василенко Д. П., асист. кафедри українознавства;

Маслак В. І., д.і.н., професор кафедри українознавства;

Тур О. М., к.філол.н., доцент кафедри українознавства.

I 90 Історичні, культурні та соціально-економічні аспекти регіонального розвитку
: матеріали I Всеукраїн. наук.-практ. конф., м. Кременчук, 19-20 лист. 2015 р. /
редкол.: Бутко Л.В. та ін. – Кременчук: ПП Щербатих, 2016. – 166 с.

ISBN 978-617-639-089-3

Збірник містить виклад основних положень доповідей, виголошених на пленарному та секційних засіданнях I Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історичні, культурні та соціально-економічні аспекти регіонального розвитку». Представлено широкий спектр проблем, що дають змогу ознайомитися з результатами нових фактів з історії зокрема, висвітлюється соціально-економічний та культурний розвиток України та регіонів, розкриваються шляхи розвитку дослідницької краєзнавчої роботи, окремо розглядаються питання усної історії.

Для науковців, професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, студентів історичних спеціальностей, краєзнавців, учителів й учнів.

УДК 332.1»71»:304.2 (091)

ББК 65.04+63.3-7

За достовірність фактичних даних, цитат, власних імен відповідають автори публікацій.
Редакція зберігає за собою право скорочувати текст і вносити літературну правку.

ISBN 978-617-639-089-3

©КрНУ, 2016

©Автори статей, 2016

УСНОІСТРИЧНИЙ МЕТОД НА МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ПОЛІ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ: СВІТОВИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІДИ

Передерій Ірина Григоріївна

д.і.н., доцент

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Для сучасних наукових студій різних гуманітарних галузей притаманна виразна тенденція до універсалізації. Особливо помітною вона є там, де дослідник не може обійтися без урахування історичного тла події, процесу чи явища, які аналізує. Серед таких гуманітарних наук слід назвати, насамперед, власне історію, етнологію, краєзнавство, історію філософії, соціологію, етнографію, мистецтвознавство, релігієзнавство, політичну, соціальну та прикладну філософію. Попри використання цими науковими галузями власного, значною мірою специфічного методологічного інструментарію, всі вони наразі широко послуговуються й таким спільним методом, як усноісторичний. Більше того, саме цей метод і обумовлює міждисциплінарний характер сучасної гуманітаристики, що теж є однією з суттєвих ознак її розвитку в наш час.

Стосовно власне історичних досліджень слід зауважити, що міждисциплінарність – це одна з найважливіших їх тенденцій протягом останніх кількох десятиліть. У зв'язку з переорієнтацією у постмодерністську епоху історичного наукового знання на історичну антропологію, де особливої актуальності набули такі напрями досліджень, як історія повсякденності (Ф. Бродель, Д. Блазіус, К. Кюхтер), мікроісторія (К. Гінзбург, Дж. Леві, Е. Гренді), локальна історія (К. Райтсон, Ч. Фітьян-Адамс), культурантропологія (А. Редкліфф-Браун, Б. Малиновський), нова культурна історія (Р. Дарнтон, К. Томас, Н. Земон Девіс), гендерна історія (Ш. Тобіас, Дж. Скотт, Ф. Тебо), історія ментальностей (Ж. Ле Гофф, Ж. Дюбі, А. Гуревич), виникла необхідність у новітніх методологічних підходах і практиках, однією з яких і стала так звана усна історія, або «oral history» [1, с. 173]. Інтенсивно цей напрям розвивається з другої половини ХХ ст. Його сутність – це передача та запис (як правило, із застосуванням аудіо- та відеотехніки) спогадів, оповідей чи автобіографічних наративів, за допомогою яких здійснюється фіксування суб'єктивного знання окремої людської особистості про епоху, в якій вона жила [2, с. 13-14].

Термін «усна історія» вперше запропонував Барбе д'Оревіллі (1852 р.). Але поширився він пізніше, завдяки науковим працям американського історика і журналіста, професора Колумбійського університету Аллана Невінса, який став засновником першого у світі університетського наукового центру усної історії (The Columbia Center for Oral History, 1948 р.), застосовуючи цей метод, зокрема у дослідженнях, присвячених Громадянській війні в Америці. Науковий доробок західних дослідників дозволяє говорити про потужний потенціал усноісторичних студій і визначати усну історію як окремий напрям

історичної науки, що має зайняти своє окреме повноцінне місце у системі історико-гуманітарних студій.

Якщо усноісторична практика в країнах Європи та Америки нараховує вже понад 60 років, у сучасних країнах пострадянського простору, в тому числі й в Україні, усна історія почала набувати популярності лише з початку 1990-х рр. Володіючи відповідною традицією у практиці звернення до джерел усного походження, яскраво представленою у працях М. Куліша, М. Максимовича, Д. Яворницького та багатьох інших, вітчизняна історіографія мала усі підстави відповідного наукового еволюціонування у цій сфері. Проте, зі встановленням радянської влади та утвердженням жорсткої політичної доктрини відбувся злам існуючої історіографічної парадигми.

Однак після розпаду СРСР уже за два десятиліття потому усна історія стала не лише поширеним методом польової роботи, застосовуваним у рамках різноманітних дисциплін і напрямів соціогуманітарного знання, але й запитаним джерелом для аналізу найширшого спектра питань, орієнтованих на вивчення як колективних і групових структур і процесів, так і приватного, особистісного досвіду, індивідуалізованих стратегій і практик [3, с. 172-173].

Таке стало можливим завдяки відходу від принципів наукового дослідження, характерних для колективістської ідеології радянської епохи, що намітився саме в цей час і зумовив активну увагу до особи як дійової персоналії історії, а до особистісного досвіду – як до базової соціокультурної цінності суспільства. Опубліковані в ці роки збірки інтерв'ю і перші монографічні дослідження посіли помітне місце в пострадянській історіографії, а проекти із запису усних спогадів міцно вкорінилися в практиці різних публічних ініціатив із «освоєння» раніше непопулярних або заборонених тем.

Відхід від усної традиції передачі історичних знань свого часу був зумовлений розвитком писемності у цивілізованих суспільствах. Саме він зумовив заміну цієї традиції письмовою фіксацією. З огляду на цей факт полеміка щодо ролі та місця усних джерел у відтворенні історичного минулого постійно триває на сторінках наукових видань як за кордоном, так і в Україні. Зокрема, англійський дослідник Гвін Принс влучно назвав цю ситуацію «вибухом емоцій з обох боків» [4, с. 150].

До сьогодні тривають дискусії стосовно того, чи слід вважати «oral history» лише методологічним інструментарієм історичних досліджень, чи все ж таки – осібним їх напрямом. Цілком слушною у цьому сенсі нам видається думка Т. Нагайка, який вважає, що усі існуючі погляди з цього питання можна звести до компромісного визначення: усна історія – це ділянка гуманітарного знання, яка одночасно мислиться і як методологія, і як окрема галузь досліджень історичного змісту, де основу емпіричного матеріалу становлять джерела усного походження [5, с. 161].

Ідею міждисциплінарного вектору розвитку усної історії як окремого методологічного напрямку підсилює той факт, що на кінець ХХ ст. проявився глобальний характер взаємозв'язків між усіма соціальними процесами. Саме таку тезу обстоює у своєму погляді на усну історію відомий вітчизняний історик О. Удод. Йому ж належить думка про те, що зростання інтересу до

суб'єктивного фактору в історії зумовило те, що історія стає засобом, який дозволяє розширити комунікативні можливості людини в її прагненні міжкультурного спілкування у загальносвітовому контексті. Вчений твердить, що задля розкриття гуманітарного змісту історичного процесу необхідним є звернення саме до джерел масової свідомості, до яких він відносить усні свідчення [6, с. 36]. Цей вид джерел використовується не лише фаховими істориками, а й представниками інших галузей гуманітарного знання.

Зокрема, у пострадянському науковому просторі маємо достатньо прикладів праць соціологів із яскравим історичним забарвленням, що за своїм емпіричним матеріалом здатні скласти конкуренцію власне історичним дослідженням [7]. Крім того, варто вказати й на теоретичні міжгалузеві дослідження, в яких виразно окреслюються відразу декілька дисциплінарних векторів [8, 9]. Відбувається це, переважно, завдяки наявній термінологічній спорідненості нових історичних дослідницьких напрямів. Наприклад, історична антропологія, історія ментальностей, гендерна історія й деякі інші напрями знаходяться близько до соціальної психології. Натомість усна історія значно більше наближена до таких наукових галузей, як краєзнавство, етнографія, фольклористика, мовознавство.

Така ситуація демонструє, що сьогодні у сфері гуманітарних наук має місце загальна взаємопроникність багатьох (якщо не всіх) перелічених дисциплін та напрямів. Багато в чому їхня спорідненість виявляється у подібності методологічних прийомів, одним з яких виступає інтерв'ювання. Описуючи перехід «традиційних» істориків до використання усних джерел, англійський історик Джон Тош у праці «Прагнення до істини. Як оволодіти майстерністю історика» зауважує, що до появи цього методу в історичних дослідженнях він широко застосовувався представниками таких галузей знань, як антропологія та соціологія. Найбільшого розвитку усна історія саме як методологія історичного дослідження набула у вивченні соціальних аспектів недавнього історичного минулого, а також історії неписьемних суспільств [10, с. 264]. На думку Д. Тоша, практична робота у галузі усної історії та використання усної традиції пов'язане швидше з реконструктивним, аніж інтерпретаційним аспектом наукового дослідження, через що знаходиться далеко від узагальнюючого теоретичного характеру тієї ж соціології або антропології. Відтак він наголошує на тому, що усна історія виступає не як нова галузь історичної науки, а як нова методика, що є способом залучення для аналізу нової категорії джерел, поряд з письмовими джерелами і матеріальними об'єктами. Причому, на його думку, ці джерела серед інших привабливих переваг, дають можливість проникнення в процес формування масової історичної свідомості [10, с. 283-284]. Останнє вже саме по собі має викликати інтерес будь-якого фахового історика.

Найбільш широкого використання усні джерела в Україні набули у зв'язку з висвітленням теми голодомору 1932–1933 рр. Одним з перших дослідників, хто широкого ви- користав спогади очевидців, став американський вчений Джеймс Мейс [11]. Очевидно, що вітчизняні науковці також зверталися до цієї методики. У середині 1990-х рр. ними були зібрані, впорядковані та

опубліковані значні масиви інформації у вигляді занотованих спогадів (розповідей та інтерв'ю) очевидців трагедії. Однак методика запису та наукового опрацювання цих джерел, на слушну думку Т. Нагайка, виявилась значною мірою недосконалою у порівнянні зі зразками подібних досліджень закордонних колег [5, с. 167]. Суспільний та науковий інтерес до використання усних джерел спонукав українських дослідників до запозичення відповідного досвіду роботи у цій сфері.

Неабиякий інтерес для сучасного вітчизняного науковця-історика становлять окремі соціальні групи та категорії громадян (наприклад, військовополонені, діти війни, остарбайтери, свідки та учасники конкретних історичних подій), їхня суспільна і соціальна позиція, умови життя, психологічний стан. Для вивчення цих питань усна історія виглядає як одна з найбільш корисних методологій, оскільки використовується для отримання необхідного емпіричного матеріалу, який можна здобути переважно лише шляхом усного опитування. У поєднанні з традиційними методами досліджень зазначена практика здатна розкрити важливі й необхідні аспекти, які використовуються істориком для реконструювання та оцінки тих чи інших історичних подій, явищ, процесів тощо.

Протягом останнього десятиліття в Україні сформувалася група науковців, які розуміють перспективу розвитку усної історії й активно працюють у цій сфері, об'єднавши зусилля. За цей час відбулася низка наукових зібрань з теоретичних та практичних засад «oral history». Окрім цього, у вітчизняному науковому просторі за вказаний період реалізовано низку науково-дослідницьких проєктів, в основу яких лягла робота з усними джерелами. Вони дозволяють твердити про початок процесу інституціалізації відповідного науково-історичного напрямку.

Так, успіхом, що засвідчив розвиток усної історії в Україні, стало створення Української асоціації усної історії (УАУІ), представництво якої існує на базі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна та Східного інституту українознавства імені Ковальських [12]. Крім того, подекуди з'явилися й діють спеціалізовані осередки, якими розпочато роботу у царині теорії й практики «oral history». Це, зокрема «Інститут усної історії степової України», створений на базі Запорізького національного університету, Навчально-науковий Центр усної історії кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Окрім них активна робота у цій галузі проводиться в окремих навчальних закладах. Зокрема, в Інституті історії церкви Українського католицького університету (м. Львів) практикується виклад спецкурсу «Жива історія підпілля УГКЦ», що передбачає оволодіння методикою усноісторичного дослідження. На кафедрі історії Києво-Могилянської академії впроваджено відповідний спецкурс «Методи дослідження новітньої історії», один з компонентів якого має назву «Методика усної історії» [5, с. 170].

Як позитивне явище слід відзначити ініціативи, що відбуваються на державному рівні. Вони серед іншого підтримують і розвиток усної історії в Україні. Маємо на увазі створення у травні 2006 р. Українського інституту

національної пам'яті. Цією науковою установою, зокрема, започатковано проект «Майдан: усна історія». Його мета – зібрати відео та аудіосвідчення активістів Євромайдану про події зими 2013 – 2014 років. Для того, щоб зафіксувати суб'єктивний досвід громадян, науковці УІНП беруть глибинні інтерв'ю в активістів із різних середовищ Євромайдану та записують їх на аудіо та відеотехніку. Ці записи стануть основою для Архіву Майдану та служитимуть джерельною базою для істориків, соціологів, психологів та вчених інших наукових галузей. На сьогодні вже записано кілька сотень аудіо- та відеоінтерв'ю з учасниками Євромайдану. Це – люди з різних середовищ, різного віку, професій, з різних регіонів України, які розповідають про свою участь та про самі ключові події, які відбувалися тієї зими. У рамках проекту «Майдан: усна історія» УІНП співпрацює з громадською організацією «Фонд збереження історії Майдану» та активістами, які збирають свідчення про події зими 2013 – 2014 рр. [13]. Отже, розвиток усної історії в Україні спонукає до подальших ґрунтовних досліджень, осмислення та реалізації на практиці можливостей цього напрямку.

То ж виступаючи одночасно і як методологія, і як самостійна галузь знання, усна історія забезпечила ґрунтовний міжпредметний зв'язок між багатьма науковими дисциплінами. З'ясування місця та ролі «oral history» в системі інших гуманітарних наук є важливим завданням для вчених, що професійно займаються усноісторичними дослідженнями. Однак вся очевидність того, що інтерпретація усного нарративу давно виступає засобом самореалізації багатьох наукових напрямів, дає поле для аналізу та подальшого усвідомлення значення усних історій як повноцінного емпіричного матеріалу, а усної історії – як міждисциплінарної галузі знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Репина Л.П. Социальная история и историческая антропология: новейшие тенденции в современной британской и американской медиэвистике / Л.П. Репина // *Одиссей. Человек в истории*. 1990. – М., 1990. С. 167–181.
2. Кісь О. Усна історія: становлення, тематика, методологічні засади / О. Кісь // *Україна модерна*. – К.; Л., 2007. – Ч. 11.
3. Грінченко Г., Реброва І., Романова І. Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках / Г. Грінченко., І. Реброва., І. Романова // *Український історичний журнал*. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – № 4. – С. 172 – 187.
4. Берг М.П. Устная история в Соединенных Штатах / М.П. Берг // *Новая и новейшая история*. – М., 1976. - № 6. – С.145 – 232.
5. Нагайко Т. Усна історія: міждисциплінарний діалог гуманітарних студій / Т. Нагайко // *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело*. Зб. наук. ст. / За ред. Г. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. — Харків: Видавництво, 2010. – С. 160 – 170.
6. Удод О.А. Історія: осягнення духовності / О.А. Удод. - К.: Генеза, 2001. – 192 с.

7. Козлова Н. Советские люди. Сцены из истории. М.: Европа, 2005. – 522 с.
8. Рождественская Е.Ю. Устная история и биография: женский взгляд / Е.Ю. Рождественская // Устная история, биография и женский взгляд / Ред. и сост. Мещеркина Е.Ю. М.: Невский простор, 2004. С. 13-38.
9. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О. Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
10. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Д. Тош / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь мир», 2000. – 292 с.
11. Великий голод в Україні 1932–1933 років. У 4 тт. / Ред. С.В. Кульчицький, упор. Джеймс Мейс. – К., 2008.
12. Пастушенко Т.В. До створення Української асоціації усної історії / Т.В. Пастушенко // Український історичний журнал. К.: Інститут історії України НАН України, 2007. №3. – С. 230–235.
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/page/maidan-usna-istoriya>